

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416

Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

4 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 4, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 4, ISSUE 1

TOSHKENT-2020

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ФАЙЗИЕВ Олим

ФУҚАРОЛАРНИНГ МУРОЖААТ ҚИЛИШ МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ
ҲАМДА МАСЪУЛ ХОДИМЛАРНИ ЎҚИТИШ – АЙРИМ ТИЗИМЛИ
МУАММОЛАРГА ЕЧИМ СИФАТИДА 7

2. ХУЖАНАЗАРОВ Азизжон Анварович

ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ ЛОЙИҲАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШДА АДЛИЯ ОРГАНЛАРИНИНГ
ИШТИРОКИ..... 13

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

3. ТОШҚУЛОВ Журабой Ўринбоевич

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИНИНГ ҲУҚУҚИЙ
КАФОЛАТЛАРИ 18

4. САБИРОВ Эркин Кучкарбаевич

СУДЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ОЧИҚЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ БОРАСИДА ОММАВИЙ
АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ БИЛАН ҲАМКОРЛИК МАСАЛАЛАРИ 29

5. ЮЛДАШЕВ Джахонгир Хайитович

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА БОЛАНИНГ ФУҚАРОЛИГИ БИЛАН БОҒЛИҚ
МАСАЛАЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 38

6. НОДИРОВ Давурхон Икромович

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҚОНУН
УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.....44

7. ХАТАМОВ Жамшид Алтибаевич

ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ТАМОЖЕННОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ..... 50

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ.
ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

8. ОКЮЛОВ Омонбой

СУД ВА ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИДА АДОЛАТ, ИНСОФЛИЛИК, ОҚИЛОНАЛИК
ТАМОЙИЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ 55

9. РАҲМАТОВ Анвар Исломович

СПОРТ ТАДБИРЛАРИ ТАШКИЛ ЭТИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МУНОСАБАТЛАРНИ
ШАРТНОМАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ МАСАЛАЛАРИ 65

9. РУЗИНАЗАРОВ Шухрат Нуралиевич, АЧИЛОВА Лилия Илхомовна

ТЕНДЕНЦИИ И РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ
ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН 71

10. ҒАЙБУЛЛАЕВ Сохибжон

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИДА ТАЪМИНЛОВЧИ БИТИМЛАР 76

11. РАХИМОВ Дониёр Бахтиёрович

ТОВАР НЕУСТОЙКАСИ: ЦИВИЛИСТИК ТАФАККУР ВА ҚОНУНЧИЛИК ТАРАҚҚИЁТИ 83

12. АБДУҒАНИЕВ Хуршиджон Турғун ўғли

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТОВАР БЕЛГИЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ СОҲАСИДА
ҚОНУНЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ 89

13. KHUSAINOVA Rano

LEGAL ASPECTS OF LIBERALIZATION OF THE ELECTRICITY SECTOR
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN 95

**ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ.
ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ**

- 14. АБДУРАХМОНОВА Хосиятхон Бахтиёржон қизи**
ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДА КОЛЛИЗИОН МУАММОЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИ РОЛИ.... 103
- 15. ОДИЛҚОРИЕВ Хожимурод Тухтамурадович, ГАНИБАЕВА Шахноза Каримбердиевна**
МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШГА ОИД МУҲИМ ҚАДАМ:
ХОРИЖИЙ ВА МИЛЛИЙ ТАЖРИБА 109

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ

- 16. РАХИМОВ Мирёқуб Актамович**
COVID-19 ПАНДЕМИЯСИ ШАРОИТИДА ХОДИМЛАР МЕҲНАТ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ
ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ..... 117

**ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ
ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ**

- 17. КАРИМОВ Ваҳобжон**
“ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ” ФАНИ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА УНИНГ
ЮРИСТЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДАГИ АҲАМИЯТИ 123
- 18. ХАСАНОВ Шавкатбек Хайбатуллаевич**
СУД-ЭКСПЕРТЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ 130
- 19. ЭРНАЗАРОВ Улуғмурод Турдиевич**
СУД-ЭКСПЕРТЛИК ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИННОВАЦИОН
ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ..... 135

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

- 20. ХАМДАМОВА Фируза Уразалиевна**
РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ..... 139
- 21. ИШАНХАНОВА Гулнора Амановна**
ЗАЩИТА ПРАВ РЕБЕНКА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ
И НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ 144
- 22. ИСОҚОВ Лукмонжон Холбоевич**
МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛЛАРИ 153
- 23. ХУДАЙБЕРДИЕВА Гулнора Аманмуродовна**
ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАРНИНГ МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИ ВА ТУРДОШ ҲУҚУҚЛАР
СОҲАСИДАГИ ҲУҚУҚ ИЖОДКОРЛИГИ ФАОЛИЯТИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ..... 161

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

- 24. ТУРДИЕВ Бобир Собирович**
“ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТ”НИ ҚИСҚАРТИРИШ ВА УНГА ҚАРШИ
САМАРАЛИ КУРАШИШ ЙЎЛЛАРИ 167
- 25. ЭРАЛИЕВ Аъзам Бахтиёр ўғли**
АНГЛО-САКСОН ҲУҚУҚ ТИЗИМИГА МАНСУБ ДАВЛАТЛАРДА ИЧКИ ИШЛАР
ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ 174

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ.
ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

ОКЮЛОВ Омонбой

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги қошидаги Юристлар малакасини ошириш маркази
“Фуқаролик-ҳуқуқий фанлар” кафедраси профессори,
юримдик фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист

СУД ВА ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИДА АДОЛАТ, ИНСОФЛИЛИК, ОҚИЛОНАЛИК ТАМОЙИЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): ОКЮЛОВ О. СУД ВА ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИДА АДОЛАТ, ИНСОФЛИЛИК, ОҚИЛОНАЛИК ТАМОЙИЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 4 (2020), Б. 55–64.

4 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-4-8>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада фуқаролик ҳуқуқининг адолат, инсофлилик, ҳалоллик, оқилоналик каби тамойилларини ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётидаги аҳамияти илмий таҳлил этилган. Ушбу тамойилларни қўллашнинг методологик асосларини ишлаб чиқиш, уларни мазмуни ва моҳияти бўйича илмий асослантирилган ёндашувларни тизимлаштириш масалалари тадқиқ этилган. Гарчи фуқаролик процессуал қонунларда суд қарорларини адолатлилиги мезони бўйича баҳолаш белгилаб қўйилган бўлса ҳам, бироқ ушбу талаб мавҳум категория бўлиб қолаётганлиги танқидий таҳлил этилади. Қонунийлик ва адолатлилиқ ўртасидаги нисбат таққосланиб улар алоҳида категориялар эканлиги асослантирилади. Фуқаролик ҳуқуқи тамойилларини амалиётда фаол ва самарали қўллаш бўйича илмий ғоялар ва ечимлар таклиф этилади.

Калит сўзлар: фуқаролик ҳуқуқи тамойиллари, адолат тамойили, инсофлилик тамойили, оқилоналик тамойили, қонунийлик тамойили, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, суд амалиёти, суд қарорларини баҳолаш мезонлари.

ОКЮЛОВ Омонбой

Профессор Центра повышения квалификации юристов при Министерстве Юстиции
Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор,
Заслуженный юрист Республики Узбекистан

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ СПРАВЕДЛИВОСТИ, ДОБРОСОВЕСТНОСТИ И РАЗУМНОСТИ В ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ И СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ

АННОТАЦИЯ

В научной статье исследуются значение принципов гражданского права – добросовестность, разумность, справедливость в правоприменительной и судебной практике. Анализируются проблемы разработки методологических основ их применения, особенности научно- обоснованных системных подходов для раскрытия сущности и содержания этих принципов. Критически осмысливаются положения гражданско-процессуального законодательства, по которому критерий справедливости закреплён одним из основных форм оценки судебных актов, однако не разъяснено его содержание. Сравняя соотношения категорий справедливости и законности, аргументируются их различия, по существу. Разработан ряд научных суждений и выводов, содействующих повышению эффективности и активизации применения принципов гражданского права в правоприменительной и судебной практике.

Ключевые слова: принципы гражданского права, принцип добросовестности, принцип справедливости, принцип разумности, принцип законности, правоприменительная деятельность, судебная практика, критерии оценки судебных решений.

OQYULOV Omonboy

Professor at the Lawyers' Training Center under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law Sciences, Professor, Honored Lawyer of the Republic of Uzbekistan

METHODOLOGICAL ISSUES OF APPLICATION JUSTICE, GOOD FAITH AND REASONABLENESS PRINCIPLES IN LAW ENFORCEMENT AND JUDICIAL PRACTICE

ANNOTATION

This scientific article examines the meaning of the principles of civil law - justice, good faith and reasonableness in law enforcement and judicial practice. The article analyzes the problems of developing methodological foundations for their application, the features of scientifically grounded systemic approaches to disclose the essence and content of these principles. The provisions of the civil procedure legislation, according to which the criterion of good faith is enshrined as one of the main criteria for evaluating judicial acts, are critically interpreted, but its content has not been deciphered. The article compares in essence the ratio of the categories of justice and legality; their differences are argued. A number of scientific judgments and conclusions have been developed to improve the efficiency and enhance the application of the principles of civil law in law enforcement and judicial practice.

Keywords: principles of civil law, principle of good faith, principle of justice, principle of reasonableness, principle of legality, law enforcement, judicial practice, criteria for evaluating a court decision.

Хуқуқни қўллаш ва суд амалиёти ғоят мураккаб ва кенг қамровли жараён. Хар иккала жараён учун хос бўлган хусусият - бу уларнинг муайян хуқуқ нормаларини талқин этиш ва қўллаш билан боғлиқ эканлигида ифодаланади. Мамлакатимиз миллий хуқуқ тизимида юзлаб қонунлар, ўн минглаб қонун ости ҳужжатлари амал қилади. Бироқ, шунга қарамадан уларнинг барчаси инсонни барча эҳтимол тутилган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атвор қоидаларини аниқ, равшан, мукамал белгилаб бера олмайди. Инсон ижтимоий субъект, унинг ижтимоий ҳаётида вужудга келадиган ҳамма жараёнларни олдиндан хуқуқий алгоритмларда белгилаб қўйишга уриниш бемаънилик бўлган бўлар эди. Хуқуқ энг зарур ижтимоий муносабатларни тартибга солиди. Агар мулкий муносабатларни тартибга солувчи фуқаролик хуқуқи соҳасини олиб кўрсак, унда қатъий кўрсатма берадиган императив нормалардан кўра субъектларга эркинлик, мустақиллик, ташаббускорлик

берадиган диспозитив нормалар кўпроқ эканлигини эътироф этамиз.

Ҳуқуқ тамойиллари тушунчаси, моҳияти, мазмуни жуда кўп илмий тадқиқотларни мавзуи бўлганини эътиборга олиб [1], [2] асосий эътиборни аёллар ва болалар қонуний ҳуқуқ манфаатларини ҳимоя қилишда тамойилларини қўллаш хусусиятларига қаратамиз.

Одатда ҳуқуқни қўллаш амалиёти ҳам, суд амалиёти ҳам биринчи галда қонунларга асосланади. Қонунлар тушунчаси бу ўринда кенг маънода қўлланилади. Ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиёти иштирокчилари бир-бирларидан қонун талабларига риоя этишни, оғишмай бажаришни талаб қилишади. Кенг маънодаги қонун мазмуни фуқаролик ҳуқуқи, оила ҳуқуқи мазмунини қамраб оладими, ушбу тамойиллардан ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида бевосита фойдаланиш имкониятлари мавжудми деган савол туғилиши табиий. Баъзилар фуқаролик ҳуқуқи тамойиллари функцияларини тор маънода талқин этадилар. Бунга кўра ҳуқуқий тамойиллар биринчи галда фуқаролик қонун ижодкорлиги жараёни учун дастур ал-амал ҳисобланади, яъни янги қабул қилинаётган қонунлар ушбу тамойилларга зид бўлмаслиги лозим. Тамойилларни бевосита қўлланиш масаласида эса ФКнинг 5-моддаси мазмунидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий муносабатни тартибга солувчи қонунлар ва ўхшаш қонунлар бўлмаган тақдирда тарафларнинг ҳуқуқ ва бурчлари фуқаролик қонун ҳужжатларининг умумий негизлари ва мазмуни (ҳуқуқ ўхшашлиги) ҳамда ҳалоллик, оқиллик ва адолат тамойилларига риоя қилган ҳолда белгиланади. Айни пайтда баъзи ҳолатларда фуқаролик қонунларида бевосита тамойилларга ҳавола этиш ҳолатлари ҳам учрайди. Масалан, ФКнинг 187-моддаси 1-қисмида ҳалол эғалик қилиш тўғрисида кўрсатилади.

Бундан ташқари шуни ҳам унутмаслик лозимки, ҳуқуқ тамойиллари ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётини иштирокчиларини ижтимоий онги орқали ҳам бу борада ўзининг таъсирига эга. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти иштирокчилари ижтимоий онги таркибида ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий кадрятлар шаклланган бўлади. Бинобарин, ушбу компонентлар ҳуқуқий муносабат иштирокчиларини хатти ҳаракатига, хулқ атворига, қонунларни англаш ва талқин қилиш бўйича ҳолатига таъсир қилувчи муайян субъектив омиллар мажмуини ташкил этади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиёти давлат ҳокимияти идоралари органларида, ўзини-ўзи бошқариш органларида, нотариал идораларда, медиация ва ҳакамлик келишувларида фуқаролик ҳуқуқини ҳалоллик, оқилоналик ва адолат тамойилларини қўллаш жараёнини ўз ичига олади.

Энг асосийси жараён иштирокчилари айниқса, ҳуқуқни қўлловчи шахслар, яъни давлат ҳокимияти идоралари ваколатли ходимлари, нотариус, медиатор, ҳакам, судья тамойиллар моҳияти ва мазмунини тўлиқ англаб етган бўлишлари лозим. Бироқ, қонунларда тамойиллар тушунчаси, моҳияти аниқ равшан белгилаб қўйилмаган. Масалан, фуқаролик ҳуқуқини ҳалоллик тамойили. Ҳалоллик бу – баҳоловчи тушунча, яъни баҳоловчи субъект қайси нуқтаи назардан баҳолашига боғлиқ. Шу сабабли ҳам баъзи ҳолатларда киноя билан ҳар бир инсоннинг ўз ҳақиқати бор деган сўзларда муайян жон бор деб айтиш мумкин.

Биринчи навбатда, шуни таъкидлаш ўринлики Фуқаролик кодексининг ўзбекча ва русча матнларидаги ҳалоллик категориясини ўзбекча муодили турлича ифодаланади. Агар ФКнинг 5-моддаси 2-қисмида бу ҳалоллик деб аталса, 229-моддасида эса бу инсофлилик деб ифодаланади. Русча матнлардан ҳар иккала нормаларда ҳам “добросовестность” ибораси қўлланган. Бу ўринда ҳалол ёки инсофли тушунчаларини нисбатини белгилаш лозим бўлади. Муайян маънода ҳалоллик ва инсофлилик мазмунан мос келувчи жиҳатларини эътироф этиш лозим. Бироқ инсофли тушунчаси ҳалолликка нисбатан аниқроқ, кенгроқ ва юридик ибора режимига мазмунан мосроқ деб ҳисоблаш мумкин. Ҳалоллик, поклик бу айни пайтда маънавий категориялар ҳисобланади.

Инсофлилик – инсоннинг муайян жамиятда амал қиладиган ўз хулқи одобини назорат қилиш ва ахлоқий баҳолашидир. Инсоф виждонли одамнинг ёки маълум жамоанинг жамиятга ёки бошқа кишиларга нисбатан ўз хулқи атвори учун маънавий жавобгарлик ҳиссидир.

Ҳалоллик – (арабча руҳсат этилган, йўл қўйилган, қонуний асосли, тўғрилик, виждонлилик) – хиёнат, ғирромлик қабилардан ҳоли, қинғир йўлга бормайдиган, бировни алдамайдиган, тўғри, соф, покиза бўлишни талаб қиладиган маънавий ахлоқий меъёрни англаувчи тушунча. Ҳалол покиза яшаш бировларнинг ҳаққига заррача бўлсада хиёнат қилмасликдан иборатдир. Ҳалолликнинг мавжудлиги ростгўйлик ва фидоийлик билан шартланади. Ҳалоллик инсоннинг ички ва ташқи дунёсининг бирлиги, сўзи билан хатти-ҳаракати тўғри келиши, атрофдаги инсонларга очиқ кўнгил ва самимий муносабатни ифодаловчи маънавий, ахлоқий фазилатлардан ҳисобланади [3, Б.54], [3, Б.137].

Бундан кўриниб турибдики, инсофлилик ва ҳалоллик категориялари ахлоқий категориялар сифатида мазмунан фарқланади. Шу сабабли ҳам русча матндаги бир хил ибора ФКнинг ўзбекча матнида ҳалоллик инсофлилик иборалари билан аталиши қонунчилик техникаси нуқтаи-назаридан тўғри бўлмаган.

ФКнинг ўзбекча матнинин ФКнинг русча матнига мослаштириш ва “добросовестность” ни ҳар қандай ҳолатда инсофлилик сифатида ифодалаш ўринли бўлур эди. Ҳалоллик идеал ижобий ҳолат. Инсофлиликда эса ҳар доим идеал ижобийлик даражаси намоён бўлавермайди. Ҳалолликда ўзига зулм қилиб бошқаларга марҳамат қилиш мумкин бироқ, инсофлиликда бошқаларга зулм қилиш истисно этилиши билан бирга, ўзига ҳам зулм қилиш мақбул бўлиб ҳисобланмайди. Ҳуқуқни қўллаш амалиётида инсофлилик нуқтаи назаридан келиб чиқиш ўринли бўлур эди. Масалан, Фуқаролик кодексини 187-моддасини қўллашда кўчмас мулкнинг эгаси мол-мулкка нисбатан ўзини эрки иродаси ёки бошқа сабабларга кўра ҳуқуқий боғланишни йўқотади. Уч йиллик даъво муддати ва ўн беш йиллик даъво муддати ўтгандан кейин инсофли эгалловчи 187-моддада кўрсатилган шартларга риоя қилган бўлса яъни инсофли асосда олган, ошқора ва узлуксиз ўз мулки сифатида муносабатда бўлган ҳолда ушбу мол-мулкка нисбатан мулк ҳуқуқини қонуний асосда қўлга кирита олади. Ҳалоллик нуқтаи назаридан бўлса бу мол-мулк бирламчи мулкдорга қайтарилиши лозим, бироқ қонун инсоф, диёнат нуқтаи-назаридан олганда яъни мол-мулкка ўзиникидай муносабатда бўлиши, уни яхшилаши, ободонлаштириши, солиқларни тўлаши нуқтаи-назаридан инсофли эгалловчи манфаатларини устун қўяди.

Ҳуқуқ тамойилларини қўллаш аёллар ва болалар мулкий ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишда қай даражада ижобий таъсир кўрсатиш мумкин деган савол туғилиши табиий. Фуқаролик қонун нуқтаи назаридан барча субъект тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга. Бу умумий қоида бироқ, айни пайтда ҳуқуқ доктринасида заиф томон ҳуқуқий мақоми ҳам мавжуд. Қонун кўп ҳолларда заиф томон учун муайян имтиёзлар белгилайди, шу имтиёзлар орқали тарафларни фактик ҳолати тенглашади. Масалан, кредитор қарздорга нисбатан заиф томон ҳисобланади. Шу сабабли ҳам, ФКнинг 333-моддасида қарздор учун айбдорлик презумпцияси белгиланган. Яъни мажбуриятни бажармаган қарздор то ўзини айби йўқлигини исбот қилиб бермагунча айбдор ҳисобланади. Мажбуриятларда таваккал қилиш бурчи тақсимланганда ҳам, қонун чиқарувчи таваккал қилиш бурчини фактик жиҳатдан устун бўлган субъект зиммасига юклайди. Бундан ташқари шуни унутмаслик лозимки диний қадриятлар бизнинг маънавий қадриятларимиз таркибий қисми ҳисобланади. Масалан, Қуръони Каримда адолат масаласига алоҳида урғу берилади. Унда “Ё аййухаллазийна аманув, кувнув қоввамина бил қисти шуҳадоа лиллаҳи ва лав ала анфусикум авил валидайни вал акрабийн” яъни, эй мўминлар ҳар ишда, адолатли бўлинглар, гувоҳликларингиз холис Аллоҳ учун бўлсин, ўзларингиз ёки ота оналарингиз, ё қавми қариндошларингизга зиён етгудек бўлса ҳам адолат йўлидан чиқманглар деган кўрсатма борлиги ҳақида машҳур уламо Алихонтўра Соғуний ёзади [4]. Биринчи Президентимиз “Маънавият – энгилмас куч” асарида ушбу ҳолатга алоҳида урғу берганлар. Диний қадриятларда эса Қуръони Карим ва Ҳадиси Шарифларда етимнинг ва аёлларнинг ҳаққини еманг, етимларга аёлларга нисбатан мурувватли бўлинг каби қадриятлар мавжуд. Ушбу қадриятларни қонунларимизда, айниқса Оила кодексига жуда кўп ўринларда ўз ифодасини топганлиги ҳеч кимга сир эмас. Билвосита бўлмаса ҳам, бавосита ушбу қадриятлар фуқаролик ҳуқуқининг адолатлилик, оқилонилик ва инсофлилик тамойилларида ўз ифодасини топган. Ушбу тамойиллар орқали заифлар яъни аёллар ва болалар мулкий ҳуқуқ, манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича суд амалиётида кам бўлса ҳам, муайян мисоллар келтириш мумкин.

Н. исмли аёл икки вояга етмаган боласи билан 1995 йилда А. исмли шахсни ҳовлисини ижарага олади. Орадан 10 йил ўтгандан кейин ижарага берувчи чет элга доимий яшаш учун кетишга чоғланади. Бундан хабар топган Н. ҳовлини унга сотишни таклиф этади. 2005 йил январ ойида етти минг долларга турар жойни олди-сотди шартномаси бўйича ёзма шартнома тузадилар. 2005 йил ноябрда А. олти минг доллар тўловни олади. Н. ҳовлида капитал таъмирлаш ишларини бошлайди. 2006 йил январ ойида қолган минг долларни ҳам олади ва ҳужжатларни кейинчалик нотариал гувоҳлантириб беришни ваъда қилади. Айни пайтда А. 2005 йил декабр ойидан бошлаб бошқа бир В. исмли шахс билан кўчмас мулкин олди-сотдиси бўйича музокаралар бошлайди. В. ҳовлини бориб кўради, у ерда яшаётган Н. билан учрашади, капитал ремонт қилинаётганига гувоҳ бўлади, ҳовли учун тўловни асосий қисми тўланганидан ҳам хабар топади. Бироқ шунга қарамасдан А. билан В. ўртасида 2006 йил феврал ойида турар-жойнинг олди-сотди шартномаси

тузилади, нотариал гувоҳлантирилади ва давлат рўйхатидан ўтказидирилади. Март ойида А. чет элга жўнаб кетади. Шундан кейин В. Н. ни турар-жойдан кўчириш бўйича судга даъво билан мурожат қилади. Қонуннинг формал талабларидан келиб чиққудек бўлсак В.нинг позицияси устуворроқ туюлади (Фуқаролик кодексининг 84-моддаси, унга кўра кўчмас мулкка эгалик ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқлар, бу ҳуқуқларнинг вужудга келиши, бошқа шахсларга ўтиши, чекланиши ёки бекор бўлиши давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим ва Фуқаролик кодексининг 112-моддаси - битим нотариал гувоҳлантириш талабига риоя этмаслик оқибатлари), бу ҳолда Н. билан А. ўртасида тузилган ёзма шартнома ва А. билан В. ўртасида тузилган нотариал гувоҳлантирилган, давлат рўйхатидан ўтказилган шартномалардан қайси бири ҳақиқийлиги масаласи бўйича суд муҳокамасига қўйилади. Дастлаб, биринчи инстанция суди ФКнинг 83-моддаси ва 112-моддаси талабларидан келиб чиқиб А. ва Н. ўртасидаги оддий ёзма шартномани ҳақиқий эмас деб топади, А. билан В.нинг ўртасидаги шартномани ҳақиқий деб топади ва Н.ни уйдан мажбурий кўчириш тўғрисидаги қарор қабул қилади. А. билан Н. ўртасидаги шартнома оқибатлари бўйича Н.ни А.дан шартноманинг ҳақиқий эмаслиги оқибатида етказилган зарарни қоплаш тўғрисида талаб билан судга даъво билан мурожат қилиш ҳуқуқи тушунтирилади. Кейинги инстанцияларда иш муайян бир формал асос билан қайта кўриш учун яна биринчи инстанцияга юборилади. Шунда айтиш мумкинки ўзига хос мўжиза юз бериб, адолат тантана қилади. Ишни янгидан кўрган суд А. билан В. ўртасида тузилган шартнома бўйича даъво талабини рад этади. Бунда суд ФКнинг 9-моддаси талабларидан келиб чиқади. ФКнинг 9-моддаси 3-бандида фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириш бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан кўрикланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт, фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларини ҳалол, оқилона ва адолат билан ҳаракат қилиши назарда тутилади деб кўрсатилган. В. А. билан шартнома тузишдан олдин ушбу ҳовлида Н. ўз фарзандлари билан истиқомат қилаётганлигини, А. билан олди-сотди шартномаси тузганлигини, тўловни асосий қисми амалга оширилганлигини билган, ҳатто ҳовлида капитал таъмирлаш ишлари амалга оширилаётганлигини ҳам кўрган. Бинобарин, ўзини А. билан тузган кўчмас мулкни олди-сотди шартномаси Н.нинг манфаатларига хилоф эканлигини англаб етган. Бу ерда В.нинг ҳаракатларида инсофсизлик белгилари муайян тарзда намоён бўлади. Фуқаролик кодекси 9-моддаси 2-қисмида фуқаролар ва юридик шахслар ўз ҳуқуқларини амалга оширишда жамиятнинг маънавий тамойиллари ва ахлоқий нормаларини ҳурмат қилишлари, тадбиркорлар эса иш одоби қоидаларига ҳам риоя этишлари керак деб кўрсатилган. В.нинг ҳатти ҳаракатларида жамиятнинг маънавий тамойилларини, инсоф, адолат, диёнат қадриятларини менсимаслик яққол кўринади. В. А. билан шартнома тузганда А.нинг Н. билан тузилган шартнома оддий қоғоз ҳолос, сен билан тузилган шартномани давлат рўйхатидан ўтказдириб, нотариал гувоҳлантириб қонун талабларига тўлиқ риоя қилган ҳолда тузамиз, сенда уй-жойга нисбатан қонуний асос бўйича мулк ҳуқуқи вужудга келади. Бу аёлни болалари билан суд тартибида осонгина чиқариб юборасан деган сўзларига ишонган. Фақат ўз манфаатларини худбинлик билан ўйлаган. ФКнинг 9-моддаси 4-қисмида фуқаролар юридик шахсларнинг бошқа шахсга зарар етказишга, бошқача шаклларда ҳуқуқни суистеъмол қилишга, шунингдек ҳуқуқни унинг мақсадига зид равишда амалга оширишга қаратилган ҳаракатларга йўл қўйилмаслиги белгилаб қўйилган. Тўғри, В.нинг ҳуқуқ лаёқати ва муомила лаёқати мазмунида битим, шартномалар тузиш, шу асосда мол-мулклар олиш ҳуқуқи мавжуд. У ушбу ҳуқуқни амалга ошириш бўйича ўнлаб имкониятлари ичидан айнан Н. нинг манфаатларига зид бўлган шартнома тузди. Яъни ўз ҳуқуқини амалга оширишни суистеъмол қилди. Унинг ўз ҳуқуқини амалга оширишга бўлган ҳаракати бошқаларни қонуний манфаатига зид бўлиб чиқди. Бундай ҳолатда суд ҳақли равишда В. томонидан ФКнинг 9-моддаси 6-қисмида белгиланган талабларга зид ҳаракат қилган деб топди яъни, В. томонидан фуқаролик ҳуқуқларни амалга ошириш Н. нинг ҳуқуқларини бузиши, В. томонидан жамиятнинг маънавий тамойиллари ва ахлоқий қоидаларни менсимаслиги, ўз ҳуқуқларини суистеъмол қилиши судга В.га тегишли бўлган, А. билан тузилган кўчмас мулкни олди-сотди шартномасини рўёбга чиқариш, мулк ҳуқуқини вужудга келиши ва амалга оширилиши бўйича ҳуқуқларни ҳимоя қилинишини рад этишига сабаб бўлган.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёев Олий Мажлисга мурожаатномасида суд оstonасига қадам қўйган ар бир инсон Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўлиқ ишонч ҳосил қилиши керак. Акс ҳолда буюк немис файласуфи Эммануэл Кант айтганидек “Адолат йўқолган пайтда ҳаётнинг қадрини белгилайдиган бошқа ҳеч нарса қолмайди”. Бу ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Ўзбекистонда Судьялар қонунларнинг толмас ҳимоячилари,

адолатнинг мустаҳкам устунлари бўлишлари лозим деб таъкидлади [5].

Оммавий ахборот воситаларида “судлар адолат кўрғони” деган қанотли ибора пайдо бўлди. Адолатни маъноси, моҳияти қандай талқин этилади, у қонунларда ўз ифодасини топганми деган савол туғилиши табиий. Жиноят к одексида одиллик принципи мавжуд (8-модда). ЖПКнинг 455-моддаси 4-қисмида суд ҳукмининг адолатлилик моҳияти белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексини 373-моддасида суд ҳал қилув қарорларини қайта кўриб чиқиш асослари белгилаб қўйилган. Бунда суд ҳужжати қонуний, асосли ва адолатли эканлигини текшириш суд ҳужжатини қайта кўриб чиқиш асоси сифатида белгилаб қўйилган. ФПКнинг 4-бўлим 43-бобида суд ҳужжатини қонунийлиги ва асосланганлиги бўйича мезонлар ўз ифодасини топган. Бироқ, суд ҳужжатини адолатли эканлигини аниқлаш мезонлари унда ўз мужассамини топмаган. Фуқаролик кодексини ва бошқа қатор қонунларда ҳам адолат, адолатли бўлиш талаби белгилаб қўйилган. Бироқ, у нимада ифодаланиши мавҳум бўлиб қолган. Адолат одил судлов учун асосий мезон экан, нима учун моддий қонунларда ҳам, процессуал қонунларда ҳам унинг моҳияти, мазмуни очиқ берилмаганлигини ўзига хос илмий муаммо деб ҳисоблаш мумкин. Кўп ҳолатларда қонун адолат мезони, қонунларга риоя қилиниши, унинг талабларини қатъий бажариш адолатлиликни таъминлашни кафолатидир деган фикрлар кенг тарқалган. Бу муайян маънода ўзини оқлаган ҳулоса деб айтиш мумкин. Бироқ шунга қарамасдан қонунийлик ва адолатлилик ҳар доим айни тушунчалар сифатида қабул қилинмаган. Жуда кўп фундаментал қонунларда қонунийлик тамойили ва адолатлилик тамойили алоҳида алоҳида тамойиллар тарзида белгилаб қўйилган. Бу ўринда савол туғилиши табиий: адолатнинг моҳияти ва мазмуни қонунларда аниқ, равшан белгилаб қўйилмаган бўлса, у ҳолда ҳуқуқни қўллаш амалиёти иштирокчилари, судлар адолат мезонлари бўйича қандай қадриятларга асосланишлари лозим. Илмий адабиётларда адолат категорияси қандай шарҳланади. Фуқаролик ҳуқуқий доктринаси унинг моҳиятини қандай белгилайди деган савол туғилиши табиий.

Цивилистика фанида адолатга нисбатан турлича қарашлар мавжуд. Д.Рябыхнинг фикрича адолат - бу биринчи навбатда индивид ва жамиятнинг фаровонлигига асос бўлувчи тартибдир. Бу тартиб юридик тенглик, ижтимоий умумийлик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш тамойилларига асосланади [6]. Г.Пашкова эса, адолатни тенглаштириш, мувофиқлаштириш, мутаносиблик масалан, турли ҳуқуқ тизимларида чора кўришда тенглик (фуқароларнинг қонун олдида тенглиги), тақсимотдаги тенглик (моддий ва бошқа неъматларни тақсимлашда шахснинг барча ҳолатларини ҳисобга олиш) сифатида талқин этади [7]. О.Мягкова адолат тамойилини мутаносиблик ва тенг ўлчовлилик сифатида ифодаланадиган манфаатлар мувозанати сифатида баҳолайди [8, Б.120-122].

Шартномавий ҳуқуқий муносабатларда тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари мутаносиблиги, уларни рақобат қилувчи манфаатлари мувозанатга келтирилганлиги адолатнинг мужассами сифатида талқин этилади. Э.Анциферова адолат – умумқабул қилинган ва мажбурий норматив тизим – қонунда белгилаб қўйилган мезонларга мувофиқ хатти-ҳаракатларни мантикий баҳоси сифатида кўрсатади. Т.Майборода адолатга ҳуқуқий муносабат иштирокчиларини хатти-ҳаракатларини ва воқеълик ҳолатларини ҳуқуқий мувофиқлигини баҳолашни акс эттирадиган, шахс ёки ижтимоий жамоанинг ижтимоий онгида шаклланган талаблар, ҳуқуқлар ва неъматлар тизими сифатида белгилайди. Адолатни объектив ва субъектив нуқтаи назардан кўриб чиқиш лозим. объектив нуқтаи назардан адолат, адолатли давлат назарий моделини ижтимоий муносабатлар тизими ривожининг муайян босқичига мувофиқлигини акс эттиради. Адолатни субъектив баҳоси эса бу алоҳида шахслар, қатламлар ва гуруҳларнинг баҳоси ҳисобланади. Ўз маъносига кўра адолат турлича функцияларни бажаради. У тамойил сифатида, мақсад сифатида, хатти-ҳаракатлар баҳоси сифатида намоён бўлиши мумкин. У ҳуқуқни қўллаш амалиётида адолат тушунчасига нисбатан қизиқиш ортиб бораётганини ва бу бўйича судларни барқарор амалиёти вужудга келганини қайд этади ва айни пайтда қонун чиқарувчи адолатни моҳиятини ва мезонларини белгилаб қўймаганлиги уни амалда қўллашда қийинчиликлар вужудга келтираётганини таъкидлайди [9, Б.16-18].

А.Конавалов фуқаролик ҳуқуқида адолатни фуқаролик муомаласи иштирокчиларини ўзларига тегишли ҳуқуқларни амалга ошириш ва зиммасидаги мажбуриятларни бажаришда бошқа шахслар ва ижтимоий манфаатларни ҳисобга олишга, ҳуқуқни суистеъмол қилишдан тийилишга, фуқаролик муомаласи иштирокчилари мақомида тенгликка риоя қилишга ва зарурият бўлганда қонун талаб қилгандан кўра юқорида мажбуриятлар юқламаларни ўзига олишга бўлган ахлоқий асосланган интилиш, ҳаракат сифатида талқин этади. Фуқаролик ҳуқуқий адолат функционал жиҳатдан

фуқаролик ҳуқуқи субъектиликни тўлақонли таъминлашга, мажбуриятларни лозим даражада бажарилишига, фуқаролик муомаласидаги заиф иштирокчиларни ҳимоя қилишни таъминлашга қаратилади [10].

Ушбу муаллифнинг нуқтаи назари муайян маънода адолатни моҳиятини тўлақонли ифодалайди деб айтиш мумкин. Айни пайтда адолатнинг бундай моҳияти моддий қонунлар учун методологик аҳамиятга эга. Процессуал қонунларда эса адолат биринчи галда суд ҳужжатларини ижро қилиш оқибатлари нуқтаи назаридан баҳоланиши талаб этилади. Бунда бузилган ҳуқуқларни тикланиши, қонуний манфаатларни рўёбга чиқиши, зарарларни ва товон пулини мутаносиб равишда ундирилиши, умуман кўрилган чоралар адолатни қарор топишига олиб келиши лозим.

Қуръони Каримда кишилар ўртасида муносабатларда адолатли бўлишга такрор-такрор чақирилади. Жумладан, Нисо сурасининг 58-оятда одамлар орасида ҳукм қилганингизда адолат билан ҳукм қилишга буюрилади деб кўрсатилган [11, Б.75]. Мойида сурасининг 8-оятда эй мўминлар Аллоҳнинг ўзи учун ҳақ йўлни тутувчи адолат билан шаҳодат – гувоҳлик берувчи бўлингиз! Бирор қавмни ёмон кўришингиз сизларни адолат қилмасликка тортмасин! Адолат қилингиз! Дея таъкидланади [11, Б.91].

Адолат тамойили моҳияти ва мазмунига кўра кенг қамровли ва мураккаб мезонлар тизимидан иборат. Буни бирданига ишлаб чиқиб, процессуал қонунларда мустаҳкамлаб қўйиш, шошма-шошарлик сифатида баҳоланиши мумкин. Адолат мезонлари бўйича суд амалиёти умумлаштирилиши ва тизимлаштирилиши лозим. Унда турли тоифадаги ишлар бўйича адолат мезонларини қўллаш хусусиятлари қандай намоён бўлиши тавсифини ишлаб чиқиш талаб этилади. Назариётчи олимлар ҳам ушбу муаммони нафақат назарий жиҳатдан, балки ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиёти ҳолатидан келиб чиқиб тадқиқ этиши талаб этилади. Якуний натижалар Олий суд Пленумининг қарори лойиҳасида мустаҳкамлаб қўйилиши ва улар суд амалиётида апробациядан ўтиши мақсадга мувофиқдир. Агар у ўзини оқласа, шундан кейин уни процессуал қонунларда мустаҳкамлаб қўйиш ўринли бўлур эди.

А.Канавалов таъкидлаганидек, адолат тамойилининг таркибий қисмларидан бири бўлиб заифларни ҳимоя қилиш, улар учун махсус ҳуқуқий ҳимоя тизимини узлуксиз ва муқаррар, тизимли тарзда фаолият юритиши ҳисобланади. Заиф субъект, заиф иштирокчи турли хусусиятлар билан тавсифланади, бироқ кўп ҳолларда заиф субъектлар тизимида муқаррар равишда аёллар ва вояга етмаганлар жой олади. Мамлакатимизда амал қилувчи ҳуқуқий ҳимоя тизими умумий ва махсус ҳуқуқий ҳимоя тизимига бўлинади. Умумий ҳуқуқий ҳимоя тизимидан ҳар қандай субъект ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун фойдаланиш учун ҳақли. Махсус ҳуқуқий ҳимоя тизими жисмоний ҳолати, вазият тақозоси ва бошқа омиллар сабабли умумий ҳуқуқий ҳимоя тизимидан фойдаланиш имконияти чекланган ёки ундан самарали фойдалана олмайдиган субъектлар учун яратилган. Булар жумласига жиноий таъқиб остига олинган шахслар, ногиронлар, вояга етмаганлар ва муайян ҳолатлар бўйича аёллар кириши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида фуқароларни барча белгилардан қатъий назар тенг ҳуқуқлилиқ белгилаб қўйилган. Бироқ юридик тенглик ҳар доим фактик тенгликни англамайди. Табиатан биологик ва жисмоний хусусиятлар эркак, аёл имкониятларини турлича тавсифлайди. Аёллар ахлоқий қадриятлар нуқтаи назаридан, ҳомиладорлик, туғиш, бола эмизиш, парваришлаш, оилада маиший шароитларни яратиш ва шу каби функциялари нуқтаи назаридан алоҳида мавқега эга, бироқ ҳаётда ҳар доим ҳам эркаклар каби ижтимоий фаол бўла олмайдилар. Албатта жамиятда эркаклар билан барча жабҳаларда тенг имкониятларга эга, ҳатто улардан ҳам устунроқ мавқега эга аёллар ҳам мавжуд. Бироқ, булар умумий қоидадан кўра умумий қоидадан истисно ҳисобланади. Мамлакатимизда миллий қадриятлар асосида аёл кишининг ўрта статистик портрети чизгиларида оилага ва болаларга фидойилик, ўз бахтини оила бахти, фаровонлиги билан қатъий боғлаш, ижтимоий миқёслардан кўра фарзандлар ва турмуш ўртоғи манфаатларини устун қўйиш ва шу соҳада фидойилик билан фаолият юритиш кўп аёлларнинг ўзлари томонидан танланган қисмат битиги сифатида баҳоланган мумкин. Бугунги кунда мамлакатимизда гендер тенглигини таъминлаш бўйича жиддий ислохотлар амалга оширилмоқда.

Аёллар ва улар билан боғлиқ равишда вояга етмаганлар ҳуқуқларини ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида ҳимоя қилиш зарурати ва моҳияти юқоридаги мулоҳазаларда ўз мужассамини топган.

Мулкий ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни ҳимоя қилишда аёл иштирокчиларни ҳар доим эмас, муайян вазият тақозосига кўра, фактик ҳолатига кўра ҳимоя имкониятларига қараб заиф томон сифатида қараш мумкин.

Аёл кишининг заифлиги энг аввало эрига моддий жихатдан қарамлигида, эри топувчи, у истеъмолчи бўлиб қолганлигида. Мулккий масалаларни хал қилишда эр фаол бўлгани, қарорлар у томонидан қабул қилингани сабабли кўп мол-мулклар эр хотиннинг умумий биргаликдаги мол-мулки режимидан чиқиб кетиб, аёлнинг ҳуқуқий имкониятлари таъсири доирасидан четда эканлиги, турар жойлар, корхоналар, тадбиркорлик тузилмалари эркак кишининг имкониятлари устувор соҳаларга жойлаштирилганлиги ва шу кабилардан намоён бўлади. Шунини таъкидлаш ўринлики аёл киши ўз мулккий ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимояси соҳасида ҳуқуқни қўллаш ва суд тизимига етиб келгунча ҳам муайян босқичлар бор. Баъзи аёллар, келинлар бу босқичга ета олмасдан ўз жонларига қасд қилиш, тукқан болаларини ўлдириш, фарзандларини сотиш, ташлаб кетиш, турар жойлардан ҳайдалиб бошпанасиз қолиш ҳолатларида қолмоқдалар. Эътиборлиси шундаки, бундай мушкул вазиятларга уларнинг мулккий ҳуқуқлари ва манфаатларини бузадиган, тажоввуз қиладиган эркаклар деярли тушмайдилар.

Ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва суд мана шундай вазиятларда аёлларни заиф томон сифатида қабул қилишлари, ҳолислик ва қонунийликни бузмаган ҳолда ҳуқуқий майдонда улар учун муайян шарт-шароитлар, имкониятлар яратиб бермоғи лозим бўлади. Бугунги кунда баъзи аёлларни қийнаётган муаммолардан бири шаръий никоҳларни нисбатан кенг ёйилаётганидир. Масалан, маълумотларга кўра фақат Фарғона вилоятининг ўзида олти ой давомида 2467 та бола расман эмас, шаръий никоҳда туғилган [12]. Агар бу рақамларни бутун мамлакат бўйича қўлласак, у ҳолда бутун мамлакат бўйича 25 мингдан ортиқ шаръий никоҳда туғилган болалар мавжудлигини эътироф этиш лозим. Буни камида ўн йиллик ўтмиш даврига қайтарсақчи, ҳатто камайтириб олган тақдирда ҳам юз минглаб аёллар шаръий никоҳда фарзанд туғиб тарбиялаб, эр хотин бўлиб яшаб келмоқдалар. Мамлакатимиз дунёвий давлат, у мулккий масалаларда шаръий никоҳни расмий юридик қайд этилган никоҳ билан ҳеч қачон тенглаштирмайди. Шаръий никоҳдаги ҳолат Фуқаролик кодексининг умумий мулк ва биргаликдаги фаолият нормалари таъсири доирасида. Оила кодекси томонидан қафолатланган ҳуқуқлар бу жабҳада қўлланмайди. Бинобарин судлар шаръий никоҳ даврида орттирилган мол-мулк, умумий рўзғор юритиш, шаръий эр-хотин тадбиркорлиги масалалари бўйича низоларда Оила кодекси нормаларини қўллай олмайдилар. Бироқ излаган имкон топади. Судлар адолат тамойили моҳиятидан келиб чиққан ҳолда заиф томон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича муайян юридик воситалардан фойдаланиш имкониятларига эгадирлар.

Оқилоналикни субъектив маънода тушуниш негизида унинг умумиллий моҳияти ётади. Бунда асосий эътибор муайян субъект, уни фикрлаш, онгли тафаккур қилиш хусусиятларига қаратилади. Л.Валасатованинг фикрича оқилоналикнинг умумиллий аҳамияти, моҳияти деганда инсон онги барқарор фаолиятдан келиб чиққан ҳолда воқеа ва нарсаларнинг ички ва ташқи алоқаларини маъно мазмунини топиш, аниқлаш, тартибга ҳамда тизимга солишга қаратилган билиш қобилиятини тушунмоқ жоиз [14, Б.10].

Оқилоналик субъектив маънода ҳуқуқни амалга оширишнинг ички механизми сифатида амал қилади. Шунингдек, фуқаролик ҳуқуқида шахснинг ҳуқуқ лаёқатлилигига бевосита таъсир кўрсатади. Субъектда бундай лаёқатлиликнинг (унинг ёши ёки руҳий касаллиги туфайли) ривожланмаганлиги у муайян ҳаракатларни мустақил амалга ошириш, уларни мазмунини тушуниш ва ундан келиб чиқадиган жавобгарликни англаб етишга қодир эмаслигини намоён этиши мумкин. Агарда аксинча ўйлаб кўриладиган бўлса ҳуқуқ лаёқатлилиги фуқаролик муносабатлари оқилоналик призмацияси ҳисобланади [1, Б.155].

Ҳар доим муайян субъект имкониятларини баҳолаганда ўртача статистик имкониятлар даражасидан келиб чиқиш лозим. Бунда “супермен” имкониятлари ҳам ва заиф киши имкониятлари ҳам асос қилиб олиниши мумкин эмас. Бошқа жихатдан олганда субъект муайян масалалар бўйича қарор қабул қилганда ҳам оқилона равишда ҳаракат қилиш лозим, шовша шовшарлик билан қарор қабул қилиш, унинг оқибатларини чуқур англаб етмаслик, ўз имкониятларини хаддан ортиқ баҳолаш кўп ҳолатларда фуқаролик ҳуқуқий низолар келиб чиқишига сабаб бўлади. Шартномавий муносабатларда ҳам деликт муносабатларда ҳам ушбу муносабатлар жараёни билан боғлиқ равишда таваккалчилик бурчи, рўй бериши мумкин бўлган хавф-хатарлар билан боғлиқ омиллар тизимини ҳисобга олиш лозим. Таваккалчилик бурчи ва хатарлар омиллари тизими бугунги кунда фуқаролик муомаласи иштирокчилари ҳисобга олиниши лозим бўлган зарурий ҳолатлар жумласига киради. Судлар аёллар, болалар мулккий манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ишларни кўришда оқилоналик тамойилини қўллашда умумий қоидадан истисно тарзда, муайян вазиятдан келиб чиққан ҳолда ўрта статистик субъект имкониятларидан келиб чиққан ҳолда қарор

қабул қилишдан чекинишлари мақсадга мувофиқ деган хулоса тақдим этилади. Аёллар коммунал тўловлар бўйича қарздорлик ҳолатларида коммунал тўловлар тўлаш муддатларини кечиктириш, пеняларни қўлламаслик албатта суд муҳокамасининг предмети бўлиши лозим. Қарз, кредитлар бўйича фоизлар ва неустойкаларни қўллаш масасаласида ҳам аёллар ёки болалар мол-мулкига нисбатан ундурув қаратиладиган бўлса, оқилоналик тамойилидан келиб чиқиб, жавобгарлик ҳажмини камайтириш, мажбуриятларни ижро этиш муддатларини узайтириш суд томонидан қўлланиши оқилоналик тамойилини ўзига хос намоён бўлиши мумкин.

Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек туманлараро фуқаролик суди Х. билан унинг ўғай ўғли А. ўртасида мерос улушларини аниқлаш бўйича фуқаролик ишини кўриб Г. дан мерос бўлиб қолган қиймати 300 миллион сўм бўлган ҳовли жойни тақсимлаш бўйича фуқаролик ишини кўриб чиқади. Аниқланишича Г. билан Х. никоҳ даврида Г. томонидан эр хотиннинг умумий маблағлари асосида Тошкент шаҳрида жойлашган ўзбошимчалик билан қурилган иморатларини оддий ёзма шартнома орқали 2005 йилда сотиб олади. Эри вафотидан кейин Х. ушбу ҳовли жойни ФКнинг 212-моддаси асосида мулк ҳуқуқини эътироф қилиш бўйича судга мурожат қилади. Бу орада Мирзо Улуғбек туман ҳокимлиги талаби билан Х.га нисбатан ўзбошимчалик билан қурилиш қилганлиги сабабли суд томонидан маъмурий жавобгарликка тортиш ҳақида қарор чиқарилади ва Х. маъмурий жаримага тортилади. Х.нинг тинимсиз ҳаракатлари сабабли 2010 йилда суд ўзбошимчалик билан қурилган иморат бўйича Г.га нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф қилиш бўйича қарор қабул қилади. Г.нинг ўғли ушбу ҳовли жойни мерос массасига киритилишини ва мерос масаласига киритилгандан кейин унинг ярмини ўзига мерос сифатида берилишини талаб қилади. Х. ўғай ўғли А.ни ушбу мерос мулкидаги улушини камайтирилишини талаб қилади ва асос сифатида эри Г.га касал пайтида қараганлиги, уни дафн этганлиги, ўзини саъйи ҳаркатлари билан ушбу иморатга нисбатан мулк ҳуқуқи эътироф этилганлиги, 2015 йилда мерос мулкини тақсимлаш ҳақида иш кўрилгунга қадар солиқлар, коммунал тўловлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаб келаётганлиги, шунингдек уй бир неча бор таъмирланганлигини кўрсатиб ўтади ва тегишли далиллар тақдим этади. Суд ФКнинг 1155-1153-1114-1143-моддалари талабларидан келиб чиқиб ҳовлига нисбатан Х.нинг улушини 3/4 деб топади ва ўғай ўғлининг улушининг 4/1 деб белгилайди. Бунда 4/2 қисм улуш эр-хотиннинг умумий биргаликдаги мол-мулки бўйича Х.нинг улуши сифатида белгиланган бўлса 4/1 қисмдаги улуш Х. томонидан турли суд инстанцияларига мурожаат қилиш оқибатида ўзбошимчалик билан қурилган иморатга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этилиши, таъмирлаш харажатлари, касални парваришлаш ва дафн этиш харажатлари бўйича вужудга келади.

Бу ўринда мерос қолдирувчини хасталик харажатлари ва дафн этиш харажатлари ФКнинг 1155-моддасида назарда тутилган. Мерос қолдирувчи ҳарбий бўлгани сабабли госпиталда даволанган ва имтиёзларга эга бўлган. Дафн харажатлари ҳам энг зарурий чиқимлар доирасида ҳисобланган. Ҳар иккала харажат Х.нинг улушини ортишига жиддий таъсир қилмаган. Суд иморатга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш ҳаракатларини ФКнинг 1155-моддасида кўрсатилган харажатлар таркибига киритди. Ушбу нормадаги “меросни эгаллаш, муҳофаза қилиш ва бошқариш харажатлари” ўзбошимчалик билан қурилган иморатга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш билан боғлиқ харажатларни қамраб олади деб кўрсатди.

Фуқаролик ҳуқуқининг адолат, инсоф, оқилоналик каби тамойилларини ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида изчиллик билан қўллаш жамиятда ҳуқуқ тартибот асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Бироқ амалиётда ушбу тамойиллардан фойдаланиш бўйича ўзига хос кўникма шаклланган деб айтиш қийин. Биринчи галда тамойиллар маъно моҳияти судьялар, адвокатлар, прокурорлар ва бошқа ҳуқуқшунослар ҳуқуқий ва ҳуқуқий маданиятида аниқ равшан мезонлар, тушунчалар кўринишида эмас балки муайян мавҳум назарий ақидалар тарзида ўрнашиб қолган. Тегишли илмий манбаларда ҳам бу бўйича методологик асос сифатида қабул қилиш мумкин бўлган илмий қурилмалар тўлақонли ишлаб чиқилмаган. Кўп ҳолларда қонун адолат мезони, қонунни бажарсанг, унга оғишмай риоя қилсанг адолатни таъминлаган бўласан деган чучмал тасаввурлар доирасида фикр юритилади. Албатта, қонунлар қабул қилишда етти ўлчаб бир кесилади иложи борида адолат, инсоф мезонларидан келиб чиқилади. Бироқ, қонундаги муайян кўрсатма бир пайтнинг ўзида турмушдаги минглаб ҳолатларга нисбатан қўлланилади. Баъзи ҳолларда қонунни қўллашда формал ҳолатлардан келиб чиқиш, муайян қолипларга солиш каби ёндашувлар учрайди. Зоҳиран қараганда қонун тўғри қўлланган бироқ амалда инсон тақдири, унинг манфаатлари кўздан қочирилади. Мана шундай ҳолатларда адолат, инсоф, оқилоналик тамойилларини қонун талаблари билан уйғунлаштириш ўта муҳим аҳамиятга эга бўлади. Фикримизча, юридик таълим муассасаларида

қонунлар моҳияти, мазмунини ўрганиш билан бирга адолат, оқилоналик, инсоф, инсофлилик каби тамойиллар, кадрятлар моҳиятини англаб етиш лозим. Юридик таълимни махсус ўрта таълим босқичида ҳам, бакалаврият босқичида ҳам, магистратура босқичида ҳам шу жумладан, Судьялар олий мактаби тингловчилари томонидан ҳам адолат, оқилоналик, инсофлилик бўйича рефератлар, эсселар ёзиш, казуслар ва кейсларни мақсадли тизимини шакллантириш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Айни пайтда суд ҳужжатларини нафақат қонунийлиги ва асослантирилганлиги балки адолатлилиги нуқтаи-назаридан ҳам баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш ва амалиётга кенг жорий этиш талаб этилади. Мана шундагина адолат, инсоф, оқилоналик мавҳум тасаввурдан ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётида йўналтирувчи амалий кадрятга айланади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. А.Мухаммадиев. Фуқаролик ҳуқуқи тамойиллари назарий амалий муаммолар. Тошкент. 2010. (A.Muhammadiev. Principles of civil law are theoretical and practical problems. Tashkent. 2010)
2. Х.Одилқориев, Ш.Якубов. Миллий ҳуқуқий тизим ва кадрятлар. Тошкент. 2010. (X.Odilqoriev, Sh.Yakubov. National legal system and values. Tashkent. 2010)
3. С.Норқўзиев. Ахлоқнинг асосий меъёрлари. Тошкент. Шарқ. 2019. (S.Norquziev. Basic principles of morality. Tashkent. Sharq. 2019)
4. Алихонтўра Соғуний. Тарихи Муҳаммадий. Тошкент. Шарқ. 2007. (Alikhantora Soguniy. History of Muhammad. Tashkent. Sharq. 2007.)
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01.2020 // URL: <https://president.uz/uz/lists/view/3324>. (Text of President Shavkat Mirziyoyev's Address to the Oliy Majlis. 24.01.2020 // URL: <https://president.uz/en/lists/view/3324>.)
6. Рябых, Д.И. Принцип справедливости в налоговом праве. / Д.И.Рябых // URL: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/28004> (Ryabykh, D.I. The principle of fairness in tax law. / D. I. Ryabykh // URL: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/28004>)
7. Пашкова, Г.Г. Реализация принципа социальной справедливости в праве социального обеспечения / Г.Г.Пашкова // URL: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/20117> (Pashkova, G.G. Implementation of the principle of social justice in the law of social security / G.G. Pashkova // URL: <http://xn--7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/20117>)
8. Майборода, Т. Ю. К вопросу об определении оценочных понятий в гражданском праве / Т. Ю. Майборода. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 39 (277). — С. 120-122. — URL: <https://moluch.ru/archive/277/62570/> (Maiboroda, T. Yu. To the question of defining evaluative concepts in civil law / T. Yu. Maiboroda. - Text: direct // Young scientist. - 2019. - No. 39 (277). // URL: <https://moluch.ru/archive/277/62570/>)
9. Майборода, Т. Ю. Понятие справедливости в гражданском праве / Т. Ю. Майборода. — Текст: непосредственный // Новый юридический вестник. — 2019. — № 5 (12). // URL: <https://moluch.ru/th/9/archive/137/4395/> (Maiboroda, T. Yu. The concept of justice in civil law / T. Yu. Maiboroda. - Text: direct // New legal bulletin. - 2019. - No. 5 (12). - S. 16-18. - URL: <https://moluch.ru/th/9/archive/137/4395/>)
10. Коновалов А.В. Понятие справедливости в гражданском праве. *Lex russica (Русский закон)*. 2019; (8):27-36. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2019.153.8.027-036> (Konovalov A.V. The Concept of Justice in Civil Law. *Lex Russica*. 2019;(8):27-36. (In Russ.) <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2019.153.8.027-036>)
11. Қуръони Карим: ўзбекча изоҳли таржима, Алоуддин Мансур. «Чўлпон» нашриёти, 1992 йил
12. Имомова Ш. Ўзбек аёли эплими ё сеплими: бемаъни шартлардан келиб чиқаётган ажримлар. // URL: <http://uza.uz/oz/society/zbek-ayeli-eplimi-ye-seplimi-bemani-shartlardan-kelib-chi-aye-14-07-2020>
13. Л.В.Валасатова. Принцип разумности в реализации субъектов гражданских прав. Автореф. Дисс. к.ю.н. Москва. 2005. // URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002801211.pdf (L.V. Valasatova. The principle of rationality in the implementation of subjects of civil rights. Author's abstract. Diss. Ph.D. Moscow. 2005. // URL: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002801211.pdf)